

злорадства (на матеріалі української, російської і польської мов) / Л. І. Ніколаско // Мовознавство – 2005. – № 1. – С. 45–57.

9. Пиотровская Л. А. Взаимодействие эмоциональной и рациональной оценки в процессе речи / Л. А. Пиотровская // Русский язык: исторические судьбы и современность. – М. : МАКС Пресс, 2007. – С. 28–29.

10. Психологос. Энциклопедия практической психологии [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.psychologos.ru>

11. Степанюк М. П. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа в жіночому романі: лінгвокогнітивний і гендерний аспекти (на матеріалі романів Ш. Бронте та Е. Бронте) : дис. ... канд. філол. наук / М. П. Степанюк. – Херсон, 2016. – 242 с.

12. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови : [монографія] / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2002. – 351 с.

13. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 208 с.

14. Reevy G. M. Encyclopedia of Emotion, Twovolumes / G. M. Reevy, Y. Malamud Ozer, Y. Ito. – Westport, CT : ABCCLIO/greenwood Press, 2010. – 675 p.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2017 р.

УДК 811.161.2

А. А. Берестова

ТИПОЛОГІЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ РЕЛІГІЙНИХ ФЕНОМЕНІВ, РЕПРЕЗЕНТОВАНИХ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА

Берестова А. А. Типологія прецедентних релігійних феноменів, репрезентованих у художній прозі Василя Шкляра.

У запропонованій статті висвітлено типологічні характеристики прецедентних релігійних феноменів, ужитих у різножанрових прозових творах В. Шкляра. Зосереджено увагу на тому, що розглядувані мовні одиниці активно представлені в усіх проаналізованих романах. Виокремлено прецедентні релігійні імена, висловлення, тексти і ситуації, які належать до універсально і соціумно прецедентних, використані в «канонічній формі», тобто не зазнали трансформації, вживаються переважно як немарковані фрагменти текстів релігійного змісту.

Ключові слова: прецедентний релігійний феномен, рівень прецедентності, форма вербалізації, трансформація.

Берестова А. А. Типология прецедентных религиозных феноменов, представленных в художественной прозе Василия Шкляра.

В предлагаемой статье рассматриваются типологические характеристики прецедентных религиозных феноменов, представленных в разножанровых прозаических произведениях В. Шкляра, акцентируется внимание на том, что рассматриваемые языковые единицы активно представлены во всех проанализированных романах. Выделенные прецедентные религиозные имена, высказывания, тексты и ситуации принадлежат к универсально и социумно

прецедентным и использованы в «канонической форме», то есть не были трансформированы, и употребляются в большинстве в качестве немаркированных фрагментов текстов религиозного содержания.

Ключевые слова: прецедентный религиозный феномен, уровень прецедентности, форма вербализации, трансформация.

Berestova A. A. Typology of precedent religious phenomena represented in the artistic prose by Vasyl Shkliar.

Despite the considerable interest of scientists in the problem of the representation of precedent phenomena in artistic speech (L. Baranska (M. Matios), A. Berestova (V. Baziv), A. Kokotyukha, V. Lys, M. Matios), T. Kalchenko (I. Rymaruk, V. Herasymyuk), J. Koloiz (V. Shkliar), L. Olefirenko (V. Stus), M. Skab (O. Honchar), H. Siuta (Ukrainian poetic language of the 20th century), M. Filon (T. Shevchenko), O. Telezhkina (A. Andrukhovych, V. Bazylevsky, S. Sapelyak), O. Tsyperdyuk (V. Herasymyuk)), the typological characteristics of precedent religious phenomena in the prose works by Vasyl Shkliar have not been examined and analyzed in details yet. This fact actualizes the need to study precedent phenomena in the artistic language of the writer. The purpose of the article is to identify and characterize the typological features of precedent religious phenomena represented in the novels by V. Shkliar. Observations on the chosen illustrative material have showed that the writer actively uses precedent religious phenomena in all selected for analysis artistic works, although they differ in genre: “Nikub (Blood of the Bitch)” – a mystical detective, “Nostalgia” and “Shadow owl” – social psychological novels, “Marusya” – ahistorical novel.

The results of the analysis of the illustrative material testify to the fact that by the level of precedentity one can distinguish nationally precedent phenomena and socially precedent ones, the latter ones are of the religious origin; by the form of verbalization one can mark out verbal (precedent religious names (theonyms, angelonyms, demonyms, biblicalmythotoponyms, iconyms, biblionyms (clergionyms, deprecationyms), ecclesionyms, heortonyms) and precedent religious expressions) and verbalized (precedent religious texts and precedent religious situations) religious phenomena. The chosen precedent religious units are used in the “canonical form”, that is they have not undergone transformation, and are used mainly as unmarked fragments of texts of religious content, which, acting as an organic component of the narration, are elements of the language game and serve as the organizational principle in the narrative.

Key words: precedent religious phenomenon, precedent level, form of verbalization, transformation.

У сучасному вітчизняному мовознавстві однією з актуальних є проблема представленості прецедентних феноменів у художньому мовленні. До питання репрезентації названих мовних одиниць зверталися Т. Кальченко (І. Римарук, В. Герасим'юк), Л. Олефіренко (В. Стус), М. Філон (Т. Шевченко), О. Телєжкіна (А. Андрухович, В. Базилевський) та ін. Невід'ємним складником загальної бази прецедентних феноменів є прецедентні релігійні одиниці, висвітленню

особливостей функціонування яких присвятили свої розвідки Л. Баранська (М. Матіос), А. Берестова (В. Базів, А. Кокотюха, В. Лис, М. Матіос), Ж. Колоїз (В. Шкляр), М. Скаб (О. Гончар), Г. Сюта (українська поетична мова ХХ століття), О. Телешкіна (С. Сапеляк), О. Ципердюк (В. Герасим'юк) та ін. Попри неабияку зацікавленість науковців окресленою проблемою, дотепер не були детально розглянуті й проаналізовані типологічні характеристики прецедентних релігійних феноменів у прозовому доробку Василя Шкляра. Це й актуалізує необхідність вивчення прецедентних феноменів у художньому мовпросторі митця.

Мета статті – визначити і схарактеризувати типологічні ознаки прецедентних релігійних феноменів, представлених у романах В. Шкляра «Нікуб (Кров кажана)», «Ностальгія», «Тінь сови», «Маруся».

Спостереження над дібраним ілюстративним матеріалом засвідчили, що митець активно вживає прецедентні релігійні феномени в усіх обраних для аналізу художніх творах, хоч вони й різняться жанровою належністю: «Нікуб (Кров кажана)» – містичний детектив, «Ностальгія» і «Тінь сови» – соціально-психологічні романи, «Маруся» – історичний роман.

Прецедентні релігійні феномени, ужиті в опрацьованих прозових текстах, мають такі типологічні характеристики.

За рівнем прецедентності (відповідно до класифікації В. Красних, Д. Гудкова, І. Захаренко, Д. Багасвої [2, с. 62–75]) визначаються:

а) **універсально прецедентні**: *Ви ж знаєте, чим займалася фірма. А **Плутон** – це той же **Аїд**, бог підземного світу, володар царства тіней померлих. Тільки **Аїд** звучить похмуро, а **Плутон** – ні* (2, с. 49); *Добре, що не довелося нічого розпитувати, і так усе зрозумів – таки чимало чеснот уділив **Бог** жінкам, особливо емансипованим* (3, с. 80); *Подивіться, панове, на нас уважно, і в кожному старшині чи стрільцеві ви побачите **юду*** (1, с. 132) та ін.;

б) **соціумно прецедентні**: *На **Маковія** вона завжди носила до церкви святити маківки. А це не мала й мачини, щоб посвятити. Прийшла нечиста й на **Маковія*** (3, с. 231); *... виднів **храм Івана Богослова*** (2, с. 35) та ін.

За формою вербалізації (слідом за Д. Гудковим і В. Красних [1; 3]) прецедентні феномени, зокрема й прецедентні релігійні одиниці, поділяються на вербальні й вербалізовані.

Прецедентні релігійні імена, що належать до вербальних

феноменів, характеризуємо за типом власної назви (за класифікацією М. Торчинського [4]):

– теоніми: *Випадок не вкладався в жодну теорію, тоді Волощук казав, що ми, лікарі, завжди повинні вірити у **Всевишнього** (4, с. 157); І ось той клубок, що всотав у себе кожен мій нерв унизу живота, здригнувся від останнього спазму, і його полоснуло гостре, як полум'я, лезо – його розітнув отой полум'яний меч, що **Господь** поставив його разом із Херувимом біля входу до раю, щоб сей меч, обертаючися, стеріг дорогу до дерева життя (2, с. 33); Зате всевидячий **Бог** знов послав Миколі даруночок: таксист увімкнув зелене світло. Круто розвернувся і відчинив перед ним дверцята (3, с. 82); ... Якщо вашій дитині не допомогли його плоди, то тут безсилий і сам **Аллах** (4, с. 166);*

– ангелоніми: *Бо ще в четвертому сторіччі **святий Василь Великий** сказав, ... – міркував **святий Василь Великий**... (2, с. 36); Може, то біля воріт раю сурмив тривогу ангел **Херувим**, забачивши, що до житнища святих наближається хтось із грішників (2, с. 167); Але вранці Сахіб повернувся. Повернувся – і на його виснаженому безсонням, чорному, аж постарілому лиці світилася така блаженна усмішка, ніби він цілу ніч розмовляв з **Магометом** (4, с. 236) та ін.;*

– демоніми: *– ... каже, що готовий був ради неї запродати душу **дияволу**... (2, с. 235); ... то стара Улита, Степанкова баба, наслала **чорта** на Пилипову хату, щоб помститися за онука (4, с. 35) та ін.;*

– біблійні міфотопоніми: *– Пухом йому земля. / – Світла пам'ять. / – **Царство небесне** (4, с. 289) та ін.;*

– ікононіми: *І ось він переді мною, цей іконостас з неодмінним **Дейсусом-молінням**, на якому зображено **Спасителя** з **Його Матінкою** та **Івана Хрестителя**, що вкляк перед ними (2, с. 37); Маруся звела погляд угору й побачила тьмяну **ікону**, блякло підсвічену мінливими вогниками свічок, які потріскували й хиталися, немов на вітрі, – **втеча Лота із Содому** (1, с. 188) та ін.;*

– бібліоніми: *клерикалоніми– власні назви церковних творів: – ... Може, тобі привезти «**Канон покаянний**»? / – Що це? / – Молитви для тих, хто сповідається (2, с. 33) та ін.; депрекатіоніми– власні назви молитов: – Це не мої молитви, а требник Петра Могили, зокрема його молебень «**Об ізганії нечистого духа**», написаний ще 1648 року (2, с. 12); – Ти теж помолися на ніч. Прочитай вечірню молитву. / – Я знаю тільки «**Отче наш**» (2, с. 44) та ін.;*

– еклезіоніми (переважно утворені від теонімів, ангелонімів та агіонімів):... *Коли ми вийшли надвір, то від **церкви Івана Богослова** і від її осяйного хреста на землю вже падала довга тінь* (2, с. 42); *Тимофія Соколовського поховали біля **двопрестольної Покровсько-Миколайівської церкви**, в якій він служив дяком...* (1, с. 5); *Була неділя, на царині біля **Покровської церкви** в селі Вереси зібралося чимало люду, своїх і чужих, якщо за чужих вважати стрільців-галичан, котрі теж поприходили на службу Божу (мали свого капелана, та принагідно тяглися до церкви)* (1, с. 21) та ін.;

– геортоніми: – *Візьми на пам'ять, брате. Після **Різдва** я приїду, тоді своїм малим ще нароблю, а ця хай буде в тебе* (4, с. 227); *Двадцятого квітня, якраз на **Великдень**, червоні вирушили на Горбулів – сподівалися в таке свято заскочити соколовців зненацька* (1, с. 40).

В. Шкляр в авторському художньому мовленні вдається до використання одиничних прецедентних релігійних імен, що не зазнали трансформації. Подеколи спостерігаються випадки поєднання одиничних прецедентних імен, що мають те саме значення, в одне складне прецедентне ім'я:... *а Лідуся точно підчепить когось із отих студентиків-театралів, можливо, навіть майбутнього виконавця ролі **Господа Бога** у виставі «Добра людина із Сезуана»* (3, с. 98).

Трапляються випадки поєднання кількох прецедентних релігійних імен в одному смисловому відрізку тексту: *І ось до цього храму вже заходить жінка із сонця, як каже **Іван Богослов** у своєму **Об'явленні**, тобто жінка, зодягнена в сонце, і сам священик одчиняє перед нею церковну браму, заводить її – ні, не в притвор, де мусять стояти грішники й оглашенні, – а веде на середину храму, відтак проводить до іконостаса, який відгороджує від усіх прихожан вітваря, святая святих, ховає від них **Царство Небесне*** (2, с. 36), що надає оповіді особливої переконливості.

Прецедентні релігійні висловлення як різновид вербальних прецедентних феноменів представлені немодифікованими одиницями біблійного походження: *Кожен тільки й носить у зрадницькій голові підлу думку, як би сі продати москалеві за тих нещасних **тридцять срібняків**. Так, ми зрадники, каємося* (1, с. 132); *Давно пора, хіба ж можна, **блудний ти сину**, так надовго відбиватися від рідної домівки* (4, с. 279); *Одне шкребе: що не забрав твого **Петруся** із собою. Приїжджай із ним зо нас, якщо хочеш, щоб спокійна була моя душа. Ти ж знаєш, що навіть **Ноїв ковчег** у час **всесвітнього потопу***

зачепився за *вершечок нашого Арарату* (3, с. 192), що поступаються активністю вживання прецедентним релігійним іменам.

До вербалізованих прецедентних релігійних феноменів належать прецедентні тексти і прецедентні ситуації, актуалізація яких здійснюється за допомогою відповідного прецедентного імені чи висловлення як їхніх символів.

Прецедентні тексти репрезентовані нетрансформованими зразками, які письменник, вплітаючи в оповідну тканину твору, подає як текстову аплікацію, тобто не зазначає джерела походження «чужого тексту», як-от: – *Господи Боже наш, – покійно і щиро читала я за ним вечірню молитву, – все, в чому я згрішила в цей день, – словом, ділом, помислом, Ти, як милостивий і людиноподібний, прости мені; мирний і супокійний сон дай мені; пошли Ангела Твогого Хранителя, що захищає та оберігає мене від усякого лиха. Ти – Хранитель душі і тіла мого; і я посилаю славу Тобі, отцю і Синові і Святому Духу, нині і вічно, і повсякчас. Амінь* (2, с. 44) або – *Не убий!* – *згадав заповідь і Лука Лукич* (3, с. 165).

Прикладом застосування маркованого прецедентного релігійного тексту є епіграф до роману «Ностальгія»: *Увійдьте тісними ворітьми, бо просторі ворота й широка дорога, що веде до погібелі, – і нею багато хто ходить. Бо тісні ті ворота, і вузька та дорога, що веде до життя, – і мало таких, що знаходять її!* (Мт. 7.13–14) (3, с. 7). Тринадцятий і чотирнадцятий вірші сьомого розділу Євангелія від святого Матвія несуть змістовно-фактуальну інформацію, тобто задають тему, яку підхоплює твір, що йде після них: пошук своєї складної дороги в житті головним персонажем і віднайдення себе в цьому пошуку.

Трапляються зразки, у яких митець не використовує прецедентний релігійний текст як марковану чи немарковану цитату, а наводить описову характеристику, за якою читач безпомилково розпізнає потрібний для розуміння художнього твору прецедентний релігійний текст: – *У вас є народ? – гостро спитав Микола. – Де він, ваш народ? / – Мій... але... / – Ні, не ваш. Ви його обкрадаєте, ви забули восьму заповідь* (3, с. 164).

Звернення до **прецедентних ситуацій**, які виступають органічним складником оповідної художньої тканини, виявлені в містичному детективі «Нікуб (Кров кажана)», де митець послідовно

звертається до біблійних історій, створюючи паралель: світ Святого письма виступає тлом для подій реального світу, у якому живе головна героїня роману: *Я загорнулася в плед, заплющила очі... І знову побачила його. Не вуж – то змій виповз учора з моєї сумки. Змій-спокусник, диявол, перед яким не встояти жінці, як не встояла вона перед ним ще на початку світу. Бо побачила, що дерево добре на їжу, і принадне для очей... і взяла з нього плоду та й з'їла...* (2, с. 32) – натяк на первородний гріх Єви; і як продовження історії – зачаття, актуалізоване за допомогою прецедентних релігійних імен *Йосипа* і *Марії*, що мають поновити у свідомості читача біблійну оповідь про таїнство зачаття Сина Божого: *– Бачиш, буває вагітність контактна і безконтактна, – тлумачив колишній майор-спецназівець так, ніби йшлося про карате. – І поки що важко сказати... / – Яка така безконтактна? / – Ну, Йосип не спав же з Марією, – сказав він незворушно. – А Діва завагітніла. / – Ти хочеш сказати, що ти Йосип, а я Марія?* (2, с. 124).

Аналізовані мовні одиниці можуть використовуватися як елементи мовної гри, що сприяє пожвавленню художньої оповіді, як у містичному детективі «Нікуб (Кров кажана)»: *– Після того, як отець Серафим завдав смертельного удару, – вів далі Притула, – він зайшов по коліна у воду й щосили пожбурих коцюбу в річку. Потім умиє руки і, щоб не залишати слідів, хоч їх й так змивав дощ, водою побрів уздовж берега чимдалі від місця злочину* (2, с. 237). Письменник вкладає у словосполучення два смисли: прямий – звільнив руки від бруду після того, як людина тримала в них знаряддя вбивства, і переносний – людина звільнила себе від відповідальності за скоєний злочин.

Прецедентні релігійні феномени, репрезентовані в опрацьованих творах, можуть виступати організаційним началом усього твору, як-от у соціально-психологічному романі «Ностальгія», де спостерігаються випадки повторення однієї й тієї самої цитати впродовж усього твору, при цьому поєднуються різні за виявом смислової потужності позиції. Автор тричі вживає цитату з Книги Псалмів: *Камінь, що його будівничі відкинули, той наріжним став каменем, – від Господа сталося це, і дивне воно в очах наших* (Пс. 118: 22) у її старослов'янському прочитанні. Уперше персонаж роману Микола почув ці слова про камінь заснування – основу всього – від людини, яка була для нього ідеалом, проте відійшла у вічний світ. І вони стали для молодого людини провідними в житті: *Здається, він [професор Христинч – А. Б.] усміхнувся. І прикрив повіки. І мовив уже потойбічним голосом:*

– *От камень, егоже не брегоша зиждуцій, той бисть во главу угла.*

Це були його останні слова (3, с. 96).

Удруге письменник укладає ці слова вже в уста самого героя, коли той опиняється на життєвому роздоріжжі: у пошуках самого себе, своєї сутності й свого призначення: *Сльози застинали йому зір, він [Микола – А. Б.] не бачив дороги, але біг, біг, біг, щоб віднині стати блукальцем на рідній землі, і його обпалені губи шепотіли: «От камень, егоже не брегоша зиждуцій, той бисть во главу угла». Він повернеться, він сюди ще повернеться, і візьме обвуглений камінь, який не згоряє в огні, і покладе його на ріг свого нового дому (3, с. 115).*

І втретє – коли Микола почув про невиліковну хворобу Івана Миколайчука, талантом і людськими чеснотами якого захоплювався: *<...> це все, трясовина проковтне тут його [Миколу – А. Б.] навіки, та раптом маленька тепла долонька вхопила його за руку, вхопила й тримала з усіх сил – тату, тату! – і тоді він відчув, як ноги торкнулися тверді, відчув під собою камінь, і губи його, що вже взялись вугляною смагою, прошепотіли:*

– *От камінь... От камінь... Бисть во главу угла (3, с. 251).*

Цими рядками автор протягом усього твору не лише утверджує, що основа основ – сутність кожної людини, яку намагався відшукати й знайшов його персонаж, а й спонукати читача до цих одвічних розмислів. Утілити цей задум митця й допомагають наведені слова зі Святого Письма. Їх силу в художньому задумі письменника засвідчує сильна позиція – останнє речення в абзаці й тексті – фінальний акорд усього твору.

Викладене дає підстави зробити висновки про те, що в проаналізованих прозових творах В. Шкляра, незважаючи на їхню різножанрову належність, широко представлені прецедентні релігійні феномени. Так, за рівнем прецедентності виявлені національно прецедентні і соціумно прецедентні феномени, що мають релігійне походження; за формою вербалізації виокремлюються вербальні (прецедентні релігійні імена (теоніми, ангелоніми, демоніми, біблійні міфотопоніми, ікононіми, бібліоніми (клерикалоніми, депрекатіоніми), еклезіоніми, геортоніми) і прецедентні релігійні висловлення) і вербалізовані (прецедентні релігійні тексти та прецедентні релігійні ситуації) релігійні феномени. Виокремлені прецедентні релігійні

одиниці використані в «канонічній формі», тобто не зазнали трансформації, і вживаються переважно як немарковані фрагменти текстів релігійного змісту, що, виступаючи органічним складником оповідної тканини, є елементами мовної гри і виконують роль організаційного начала в художній оповіді. Продовження розпочатого дослідження вбачаємо у вивченні функцій прецедентних релігійних феноменів, представлених у художній прозі В. Шкляра, що уможливить більш повну характеристику досліджуваних мовних одиниць.

Література

1. Гудков Д. В. Прецедентные феномены в языковом сознании и межкультурной коммуникации : дисс. ... д. филол. наук / Д. Б. Гудков. – М., 1999. – 400 с.
2. Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации / Красных В. В., Гудков Д. Б., Захаренко И. В., Багаева Д. В. // Вестник МГУ. Серия 9 «Филология». – 1997. – № 3. – С. 62–75.
3. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология / В. В. Красных. – М. : ИТГДК «Гнозис», 2002. – 284 с.
4. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : [монографія] / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Шкляр В. Маруся : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : КК «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 320 с.
2. Шкляр В. Нікуб (Кров кажана) : [роман] / Василь Шкляр. – К. : Ярославів Вал, 2010. – 254 с.
3. Шкляр В. Ностальгія : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : КК «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 256 с.
4. Шкляр В. Тінь сови : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : КК «Клуб сімейного дозвілля», 2014. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2017 р.

УДК 811.161.2'36

Т. І. Вавринюк

МАРКЕРИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ В ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

Вавринюк Т. І. Маркери невербальної поведінки в художніх текстах.

У статті йдеться про маркери невербальної поведінки в художніх текстах. Акцентовано на тому, що в художніх текстах лексеми на позначення невербальної поведінки персонажів є засобами змаловання їх психологічного стану, стилізацією живого безпосереднього спілкування. Зазначено, що невербальні маркери виступають системою немовних знаків, які використовують як засіб обміну інформацією між людьми. Як елементи невербальної поведінки розглядаються рухи тіла й жести, вираз обличчя, хода. Ці засоби доповнюють зміст вербального повідомлення про героїв. Підкреслено, що вираз